

УДК:
378.014.3”20”:323.1(4)
Оригинални
научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2011.
год. 18. vol. 33.
стр. 25-46.

Јован Базић

Учитељски факултет у Призрену - Лепосавић

НАЦИОНАЛНИ И ЕВРОПСКИ ИДЕНТИТЕТ У БОЛОЊСКОМ ПРОЦЕСУ*

Сажетак

Предмет овог рада јесте разматрање националног и европског идентитета, као облика колективне самосвести и битног чиниоца општег и хуманистичког васпитања и образовања, у реформи високог образовања према стандардима Болоњског процеса. При томе се полази од Болоњске декларације где је указано да ће се у реформи образовања поштовати различите културе, језици и национални образовни системи. Национални идентитет је у Болоњском процесу садржан двоструко. Најпре као његово свођење искључиво на етничка обележја, а потом, као настојање да се гради европски идентитет, који је у функцији глобализацијских процеса и евроинтеграција. У том контексту, и као потврда ове тезе, илустративно се указује на заступљеност релевантних садржаја о националном идентитету у реформисаним студијским програмима учитељских факултета у Београду и Загребу.

Кључне речи: национални идентитет, европски идентитет, високо образовање, евроинтеграције, Болоњски процес.

Национални идентитет и образовање имају заједничко родно место у култури једног народа и развијају се у процесима свеукупног друштвеног развоја обухватајући целовите системе културних вредности. Као облик колективне самосвести, национални идентитет је битан чинилац општег и хуманистичког васпитања и образовања. Он се, без обзира на различита теоријска разумевања, још од

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Ренана (*Joseph Ernest Renan*) с краја 19. века¹⁾, па све до данашњих дана, заснива на свести о спознаји неких заједничких карактеристика припадника једне нације које је разликују од других нација (језик, раса, религија, етнос, митологија, култура, територија итд).²⁾ Поред нације и друге друштвене скупине имају свој идентитет, па се чак указује да свој идентитет има и *умрежено друштво* као “нови облик друштва”.³⁾ У процесу социјализације и образовања, особито примарног, национални идентитет има веома значајну улогу, јер помоћу њега млади стичу знања о начину живота у одређеној заједници, њеним вредностима и особеностима, прилагођавају се околностима и другим људима, кроз друштвену интеракцију обликују своје, али и друштвено понашање. Социјалне интеракције у овим контекстима помажу људима да науче и развију културне обрасце, међусобну солидарност и свест о припадности одређеној нацији. Зато се често у литератури указује да је осећај националне припадности један од најснажнијих субјективних идентитета. То показују и многа истраживања, а у једном од њих, које је спроведено у Србији јула 2003. године, закључује се: “Припадност нацији спада у једно од најважнијих групних припадности по мишљењу грађана Србије” и да “не постоји разлика у трендовима између Срба и припадника осталих нација по томе колико им је важна припадност нацији”.⁴⁾

С друге стране, образовање као универзална и цивилизацијска тековина у сваком конкретном друштву је детерминисано његовим социјалним миљеом, економским развојем, културним вредностима, идеолошким циљевима и друштвеним потребама. Из тога проистиче, како је говорио Ниче, да је “задатак образовања: живети и деловати у складу са најплеменитијим тежњама властитог народа”.⁵⁾ Национални идентитет и образовање претпостављају стално преиспитивање културних вредности, па је зато често на помолу сукоб између традиције и иновације. Такође, у савременом друштву (друштву научно-технолошке револуције,

1) Joseph Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Conférence faite en Sorbonne, le 11 mars, 1882. (Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une Nation? : et autres écrits politiques*, Imprimerie nationale, Paris 1996).

2) Smit Antoni D: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Zemun; Čigoja štampa, Beograd, 1998, str. 21-31.

3) Manuel Castells: *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002, str. 11.

4) Јасна Милошевић: “Значај националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, Београд, 1-4/2003, стр. 166.

5) Фридрих Ниче: *О будућности наших образовних установа*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, Нови Сад, 1997, стр. 126.

дигиталне економије, масовне културе и масовне потрошње, развијених комуникација и глобалних друштвених мрежа), које нуди плурализам различитих културних вредности и образовних садржаја, национални идентитет и образовање генерички теже да успоставе дијалектички однос између локалних култура, универзалних вредности и глобалних културних процеса. Тиме се превладавају етноцентризам и изолованост а успостављају коњуктивни односи у којима долази до стварања заједничког културног простора и нових културних образаца. Поред тога, тенденције савременог друштвеног развоја диктирају и промене у култури где се успоставља меритократски систем вредности и технократски концепт образовања које се све више подређује тржишту и глобалној подели рада. У том контексту се и разматрају национални и европски идентитет у актуелној реформи високог образовања у Европи, која се конвенционално означава као *Болоњски процес*.⁶⁾ Основни узроци реформе у Болоњском процесу везани су за прилагођавање образовања неолибералној стратегији развоја у свету, захтевима савремене поделе рада и евроинтеграцијских процеса.

Ова реформа високог образовања има транснационални карактер и она кореспондира са великим друштвеним променама с краја XX и почетка XXI века којима основни тренд даје процес глобализације изражен “крз убрзани развој економских, политичких и научних веза између људи и народа у свету”.⁷⁾ Зато Болоњски процес изазива велику подељеност у јавности читаве Европе на оне који га подржавају и пропагирају и на оне који га критикују и оспоравају. Једно од спорних питања Болоњског процеса јесте указивање на опасност од угрожавања културне самобитности, унификацијом и стандардизацијом савремене културе, чиме се потискују националне културе, колективни и индивидуални идентитети, хуманистичке вредности и цивилизацијске тековине образовања. Истовремено, то се често говори и за глобализа-

6) Болоњски процес представља реализацију пројекта реформе високог образовања који има дужи историјски континуитет. Његове основе зацртане су у *Magna Charta Universitatum*, која је потписана у Болоњи 18. септембра 1988. године у част двестоте годишнице најстаријег европског универзитета. У њој су постављена нека темељна начела нове мисије универзитета. Други значајан догађај у Болоњском процесу била је тзв. *Лисабонска конвенција* из 1997. године, која је позната и као Конвенција о признавању високошколских квалификација у европској регији. А потом, након годину дана уследила је *Сорбонска декларација*, која је као приоритет означила хармонизацију европског високошколског система. У годинама након потписивања Болоњске декларације 19. јуна 1999. уследио је низ активности које су представљале допуну или извесне измене ове декларације. Све те активности и догађаји који су уследили у вези ове реформе високог образовања чине целину Болоњског процеса.

7) Јован Базић: “Структуралне промене и глобализацијски процеси у савременом друштву”, *Српска политичка мисао*, Београд, 3-4/2006, стр. 78.

цију: "Глобализација носи са собом могућност да (нације) изгубе свој културни идентитет. Ово се дешава као резултат акултурације и асимилације".⁸⁾

За разматрање националног и европског идентитета у Болоњском процесу веома су релевантна питања: социјално-економске и политичке основе реформе образовања у Болоњском процесу, а потом и сам процес реконструкције националног у правцу европског идентитета кроз образовне реформе према стандардима Болоњског процеса. У том контексту се, у овом раду, указује и на заступљеност релевантних садржаја о националном и европском идентитету у студијским програмима учитељских факултета у Београду и Загребу, који су реформисани према стандардима Болоњског процеса. Овим факултетима се придаје велики значај, јер они имају изузетно важну улогу у обликовању идентитета зато што образују учитеље и васпитаче који ће радити са младима на почетку њиховог организованог школовања. С друге стране, ови факултети веома битно утичу на профилисање и других учитељских факултета у Србији и Хрватској, па и шире у окружењу, јер они другима служе као узор, што све скупа указује на њихов велики утицај и одговорност за образовање учитеља и васпитача, а посредно и на свеукупно примарно образовање и васпитање.

СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКЕ И ПОЛИТИЧКЕ ОСНОВЕ БОЛОЊСКОГ ПРОЦЕСА

Болоњски процес има изузетну важност у ширем контексту европских интеграција, не само у погледу високог образовања, већ уопште и са социјално-културног, политичког и економског становишта, како на глобалном нивоу, тако и на нивоу појединачних националних држава. Болоњским процесом се мења парадигма универзитета, која је задње значајне и темељне промене имала почетком XIX века са Хумболтовим концептом, који се често означава и као модел елитног универзитета.⁹⁾ То је у суштини удаљавање од класичне европске академске културе која је у Евро-

8) Кравченко Альберт Иванович: *Культурология*, Академический Проект, Москва, 2002, стр. 101.

9) "Један од дубљих узрока промена о којима је овде реч јесте напуштање модела Хумболтовог универзитета у читавој Европи, на коме је заснован и наш универзитетски систем (...) Њега су у другој половини XX века довела два развојна процеса: *глобализација и технолошки развој*, прогресивно слабљење улоге националне државе и истовремени све бржи темпо развоја нових технологија које мењају начин на који живимо, општиме, производимо и учимо" (*Evropski univerzitet 2010?* /Priredili: Srbijanka Turlajić, Staša Babić i Zoran Milutinović/, Alternativna akademska mreža, Beograd, 2001, str. 7).

пи, кроз различите манифестне форме, присутна дуже од два века. Заговорници Болоњског процеса истичу нужност промена и указују на неопходност директног укључивања универзитета у ширу друштвено-економску структуру и његово активно ангажовање у решавању друштвених проблема, односно стављања у службу општег друштвено-економског развоја. Овде се јасно види, иако се изричито не истиче, да се актуелна реформа универзитета прилагођава захтевима савремене тржишне економије и да се на елементарном нивоу разумевања може запазити да је ова реформа у супротности са темељним принципима функционисања универзитета, особито са принципом његове аутономије. Јер та аутономност није означавала само политичку аутономију, колико год је то било декларативно, већ пре свега економску аутономију, независност од тржишно-економских односа и привредно-функционалних законитости друштвеног живота. Такав облик традиционалне аутономије универзитета био је могућ кроз минимално функционисање стабилне социјалне државе која је изграђивана у низу западноевропских држава након другог светског рата. Одумирањем социјалне државе и њена трансформација у административно бирократски агенс неолибералног капиталистичког тржишта и мултинационалних корпорација, као примарних субјеката тог истог тржишта по америчком моделу, а све у циљу одржања економске компететивности Европске уније са САД, Јапаном и све присутнијима Кином, Индијом и Русијом. Све то последично води трансформацији свих друштвених актера, па и универзитета. Тиме универзитет постаје тек један од субјеката корпоративног капитализма, његов активан члан у друштвеној структури организованој на начелима и нормама тржишних механизма. Таква улога универзитета битно утиче и на промене у карактеру универзитетског образовања и универзитетске институције, чинећи универзитет местом где се врши продукција контролисаног броја стручних кадрова јасно дефинисаног профила, зависно од потреба и захтева тржишта.

Образовање је мноштвом различитих веза и процеса условљено друштвеном средином у којој егзистира. Репорме образовања могу бити само делимичне уколико се уједно не врши реформа и других друштвених система са којима је образовање у непосредној вези, што се показало у готово свим досадашњим образовним реформама. С друге стране, образовање треба посматрати у ширем друштвеном контексту који прелази границе једне државе, јер је оно универзална цивилизацијска тековина. Зато реформе образовања треба да имају коресподентни однос и са другим образовним системима, као и са савременим научним достигнућима. У рефор-

ми високог образовања, према Болоњском процесу, често се указује да су поменути параметри занемарени. Ова реформа је униформна и јединствена за све у Европи, у њеном пројектовању и реализацији није се водило рачуна ни “о различитим академским културама”.¹⁰⁾ Нису се уважавале друштвено-економске, социјалне, идејно-политичке, етничке и уопште културне специфичности које одликују сваку од европских земаља, нити су се довољно сагледавали процеси и тенденције који су у њима изражени. Зато се у пракси показује да се у различитим земљама и регијама Европе неједнаким темпом и квалитетом остварују циљеви Болоњског процеса, као и да је различит дomet остварених реформи.

У Болоњској декларацији зацртане су организационе и структурне промене у високом образовању, као и смернице развоја европског високог школства до 2010. године. Поред тога, постављен је општи заједнички циљ, а то је да се до 2010. године изгради отворен и конкурентан европски високошколски простор - “Европска зона високог образовања”.¹¹⁾ То би, према ауторима ове декларације, студентима и онима који су дипломирали на неком од европских универзитета омогућило слободно кретање, учествовање и запошљавање унутар тако успостављене, отворене европске универзитетске структуре. Таква, структура би уједно била занимљива и привлачна студентима и ван европског простора. У суштини, основни циљеви реформи високог образовања према Болоњској декларацији су: 1) успостављање система лако препознатљивих и упоредивих академских звања; 2) организовање студија у два круга школовања (студентском и дипломском), а касније је ово преформулисано, где се указује на три нивоа студирања (преддипломске, дипломске и последипломске студије); 3) увођење кредитног система (ECTS) приликом вредновања студентских обавеза; 4) подстицање мобилности студената, наставника и административног особља; 5) унапређење европског учествовања у осигуравању квалитета високог школства; и 6) унапређење европске димензије у високом школству.¹²⁾ Касније, *Берлинским коминикеом* из 2003. године, овим циљевима придодати су још и неки нови: а) активно учешће високошколских установа, наставника и студената у Болоњском процесу; б) учествовање студената у управљању, одређивању развојних смерница и унапређењу високог школства;

10) Paul Konrad Liessmann: *Teorija neobrazovanosti - Zablude društva znanja*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2008, str. 90.

11) *Bolonjska deklaracija*, <http://www.mpn.gov.rs/userfiles/dokumenti/visoko/Bolonjska.PDF>, 15. 04. 2011.

12) *Исто*.

в) промоција концепта *доживотног учења*; и г) стварање основних предуслова за изградњу *друштва знања*, а то су: *европски вишешколски простор* и *европски истраживачки простор*.¹³⁾

Из циљева и садржаја реформи високог образовања у Болоњском процесу, може се запазити да су филозофске основе ове реформе неолибералиберална филозофија друштвено-економског развоја и прагматизам. Неолиберализам се противи уплитању државе у економију, протекционизму, високим стопама пореза и сл. Од државе се тражи да буде “ограничена на уске функције заштите од насиља, крађе, преваре, непоштовања уговора и сличног”.¹⁴⁾ Ова економска доктрина изражава индивидуалистичку филозофију развоја у функцији мондијализације капитала, јер како пише Боурдиер “неолиберализам је утопија једне експлоатације без граница”.¹⁵⁾ С друге стране, прагматизам, као филозофско схватање, указује да практична корист и деловање представљају основни критеријум за процењивање да ли су сазнајни искази смислени и истинити (J. Dewey, Ch. Peirce, W. James). У прагматизму су идеје добре само ако имају вредност, а истинита је она идеја која је корисна. Према овим филозофским доктринама и на њима заснованој економској пракси, може се запазити да се друштво редукује на тржиште а човек своди на економску улогу, на *homoeconomikusa*, да се глорификује предузетничка иницијатива и да се профит ставља изнад човека. У суштини, ради се о подређивању свих људских и друштвених снага инструменталном уму и рационализацији, која се јавља уједно као облик модернизације и дехуманизације. Човек се редуцира на једнодимензионалну личност, на “монадизоване јединке затворене под седам печата у своје имагинарне светове”.¹⁶⁾ Неолиберална филозофија развоја изражава интересе мондијализованог капитала у виртуелном свету глобалне економије и монополарног светског поретка. У њему “образовање и знање се растају од васпитања и културе”,¹⁷⁾ што доприноси разарању културног идентитета малих народа, али уједно и универзалних вредности

13) *Берлински коминике*, <http://www.mp.gov.rs/userfiles/dokumenti/visoko/Final%20Draft%20of%20the%20Berlin%20Communiqu%C3%A9.doc>,

14) Robert Nozick: *Anarhija, država i utopija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003, str. 9.

15) Pierre Bourdier: *Signalna svetla, Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, str. 107.

16) Milan Uzelac: *Priče iz bolonjske šume*, Visoka škola za obrazovanje vaspitača, Vršac; Studio Veris, Novi Sad, 2009, str. 10.

17) Ljubiša Mitrović: *Virus neoliberalizma i obrazovanje na platformi Bolonjske deklaracije*, <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html>, 14. 04. 2011.

културе у савременом свету. Ту се отвара и питање у којој мери се нарушава национални идентитет или се он реконструише у правцу тражења новог наднационалног, глобалног идентитета који се у овом случају види као европски идентитет.

НАЦИОНАЛНИ И ЕВРОПСКИ ИДЕНТИТЕТ У БОЛОЊСКОМ ПРОЦЕСУ

Национални идентитет је, као облик колективне самосвести, битан чинилац општег и хуманистичког васпитања и образовања. Он се ствара у процесу социјализације, најпре учењем матерњег језика и усвајањем културе, а потом се образовањем усвајају симболички и материјални елементи сопствене нације. Сва теоријска одређења националног идентитета сагласна су у томе да се овај идентитет успоставља конструкцијом и спознајом разлике, па је зато успостављање идентитета повезано с разграничењем према вани, које укључује самоспознају *странога* или *странца* - "национални идентитет не настаје као учинак сличности између људи из неке скупине, већ као последица њиховог заједничког разликовања у односу на људе из неке друге скупине".¹⁸⁾ Тај процес карактерише обликовање стереотипа према *другима*, у чијој се основи крију и бројне предрасуде. Истовремено, процес идентитеског разграничења јача унутрашњу солидарност, консензус и унутрашњи поредак друштвеног живота. У процесу обликовања националног идентитета инсистира се на развоју снажног позитивног емоционалног односа према *своме* и *својима*, а љубав према својој нацији сматра се битним својством човека. Интензивни процеси конструкције или реконструкције националног идентитета долазе до изражаја у време великих друштвених промена, особито у процесима стварања држава, као што је то било изражено у Европи током XIX и XX века, али особито крајем XX века приликом распада комунистичких федерација и стварања националних држава на њиховом тлу. Зато конструкција националног идентитета није циљ сам по себи, "није сам идентитет, већ средство за стварање државе".¹⁹⁾

Почетком XXI века у целом свету се догађају велике друштвене промене које су изражене у процесима глобализације и оне се одражавају у свим сегментима друштвеног живота. У Евро-

18) Slobodan Antić: *Nacija u strujama prošlosti: Oglеди o održivosti demokratije u Srbiji*, Čigoja, Beograd, 2003, str. 151.

19) Mileva Filipović: "Paradigma za konstrukciju nacionalnih identiteta", *Sociologija*, Beograd, br. 4/2001, str. 310.

пи, поред тога, долази и до великих друштвено-економских и политичких интеграција оличених у Европској унији, где готово све државе које нису чланице ове уније настоје да то буду што пре. И ове процесе прати реконструкција националног идентитета, где се кроз различите активности, форме и садржаје политичке социјализације тражи и утврђује европски идентитет. У том контексту се говори и о настанку *меганација* ‘’које се све више подударају са цивилизацијама. Такве меганације су: Европљанин, Американац, Кинез и слично’’.²⁰⁾

Неки пољски аутори (Delanty G. 1999; и Golka M. 1999.) указују да је процес обликовања европског идентитета започео још у XV веку истовремено са великим географским открићима и колонијалистичком експанзијом када су Европљани постали свесни да нису једини становници Земље.²¹⁾ Тиме је осећај европског идентитета дошао до изражаја на исти начин као и код успостављања националног идентитета које је повезано с разграничењем према вани и самоспознајом *странога* или *странца*. Нови европски идентитет који се успоставља у актуелним процесима евроинтеграција формира се на глобалном нивоу и њега представља Европска унија. Међутим, овде долази до проблема двоструке природе који се тиче најпре идентификације садржаја европског идентитета, а потом и препознавања нових идентитета народа који су у Европској унији или настоје њој приступити. Развој европског идентитета није могућ без великих промена у националној свести Европљана, као и без одрицања неких садржаја који су кључно обележје националног идентитета. Многи чиниоци националног идентитета, у актуелним процесима евроинтеграција, се већ уграђују у структуру европског идентитета, док ће за неке то бити врло тешко или никако - ‘’чак и данас се може предвидјети које ће сфере друштвеног живота бити обухваћене европским идентитетом, а које то никад неће бити’’.²²⁾

У првој групи интегришућих чинилаца су они који не захтевају директно одрицање од националног идентитета, тако да без великог напора, готово сами по себи све више врше обједињавање европског простора. Ти чиниоци су садржани у: 1) неолибералној концепцији друштвено-економског развоја и изражени су кроз слободно кретање људи, роба и услуга, неометано обављање инве-

20) Ненад Сузић: ‘’Форма и суштина Болоњског процеса’’, *Дидактички путокази: часопис за наставну теорију и праксу*, Бања Лука, 50/2009, стр. 15.

21) Према: Jan Such: ‘’Nacionalni identitet naspram europskog identiteta’’, *Politička misao*, Zagreb, 4/2000, стр. 87.

22) Jan Such: *Isto*, стр. 85.

стиционих активности и услуга, заједничко тржиште и заједничку монету; 2) интензивном научно-технолошком развоју, где све више долазе до изражаја дигитална економија, глобалне електронске мреже и масовне комуникације; 4) политичкој култури, израженој у либералној демократији и јачању грађанског друштва;²³⁾ и 5) масовној култури, која потиरे разлике између елитне и народне културе, изграђује нове системе вредности и подстиче сарадњу између различитих националних култура.

У другој групи чинилаца који утичу на формирање европског идентитета, могли би се условно сврстати они чиниоци који захтевају извесно одрицање од националног идентитета и односе се, пре свега, на преузимање неких значајних функција националне државе и њено слабљење. У питању је најпре суверенитет националне државе, јер држава мора битан део своје аутономне власти, особито законодавне и извршне, да уступи Европској унији и да се потом покорава њеној политици и различитим регулативама, као и да учествује у изградњи заједничких институција. Губитак суверености националне државе је прилично тешко прихватљив за многе европске народе, особито за балканске, који имају традицију вишедеценијског неговања националног идентитета и борбе за стварање и очување националне државе. Истовремено, урушавање националне државе, у циљу јачања европског идентитета, врши се изнутра, подстицањем регионализације, чиме региони преузимају значајан део централне власти и функционално се повезују са сличним целинама из других држава, тако да региони и њихове асоцијације чине значајне политичке и економске полуге Европске уније. У том циљу, све се више развија *национализам региона*, где се траже специфичности одређених регија и глорификује њихов културни идентитет.²⁴⁾ Ове процесе преображаја националног идентитета у европски идентитет прати и промена националне идеологије, која уместо истицања вредности националне државе, истиче вредности евроинтеграција и Европске уније, тако да национална држава није више “највећа вредност и врховни арбитар”.²⁵⁾

23) “Либерална демократија представља довољно широк правно-институционални оквир који омогућава да се, путем комбинације одређених концептуалних приступа и различитих демократских модела помире, наизглед, непомирљиве, различите вредносне оријентације и остваре различите потребе и интереси људи” (Александра Мировић: “Национални идентитет, национализам и либерална демократија”, *Српска политичка мисао*, Београд, 3/2008, стр. 202)

24) Видети: Branimir Stojković: *Evropski kulturni identitet*, JP Službeni glasnik, Beograd 2008, str. 143-167.

25) Драган Суботић: “Два обрасца националног и државног идентитета - традиционални, органски и модерни либерални у политичкој култури Србије”, *Политичка ревија*, Београд, 1/2002, стр. 22.

У трећој групи релевантних чинилаца европског и националног идентитета могу се уврстити неке сфере друштвеног живота које не могу бити у догледно време обухваћене европским идентитетом. То се пре свега односи на: језик, религиозну разноликост, културно наслеђе, националне симболе, обичаје, митове и многе друге елементе традиционалне културе. Овде треба имати у виду и многе отпоре процесу изградње европског идентитета и европским интеграцијама. Зато су сасвим у праву они аутори који указују да “нација, национализам или национални идентитет, без обзира како су дефинисани и шта се конкретно под њима подразумева, нису превазиђени феномени”.²⁶⁾

У суштини и реформа високог образовања у Болоњском процесу је функцији евроинтеграција и конструкције европског идентитета. Дакле, национални идентитет није више примарно у служби стварања националне државе, већ у потрази за европским идентитетом. Зато се национални идентитет у Болоњском процесу може дијалектички посматрати: с једне стране као редуцирање националних особености на очување елементарних етничких обележја; и с друге, као тежња за европским идентитетом.

У *Болоњској декларацији* је указано да ће се у реформи образовања поштовати “различитост култура, језика, националних образовних система и аутономије универзитета”.²⁷⁾ Касније, у пратећим документима Декларације и у процесима реформе, ово начело није дошло до изражаја, јер се оно свело на етничка обележја о којима треба да брине свака нација понаособ колико јој је то у интересу и у мери у којој се не угрожава процес стварања европског идентитета. Приоритет је дат уједначавању националних образовних система који ће бити у функцији неолибералне стратегије друштвеног развоја, глобалних друштвених процеса и евроинтеграција. Зато је Болоњски процес кренуо централизовано из политичких структура, униформно, кампањски и обавезујући за све, при чему нису уважене културне и језичке специфичности појединих држава и њихових образовних система.

С друге стране, није уважена ни специфичност наставно - научних и уметничких дисциплина, јер је цео процес реформи заснован на претпоставци да се на исти начин може реформисати целокупна настава - настава медицине, електротехнике, књижевности, примењених уметности и тд. Све је подвргнуто квантифи-

26) Јасна Милошевић Ђорђевић: *Човек о нацији - схватање националног идентитета у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 7.

27) *Болоњска декларација*, <http://www.mpn.gov.rs/userfiles/dokumenti/visoko/Bolonjska.PDF>, 15. 04. 2011.

кацији. Држећи се норматива и прорачуна о оптерећењу, студенти више не би могли да читају уџбеник из анатомије, *Илијаду* или *Рат и мир*. За Болоњу је страница страница, без обзира шта се чита. А како квантификовати високошколске образовне установе које се баве уметничким стваралачким процесом (музиком, позориштем, ликовним уметностима и тд)? Све то има погубне последице, особито за друштвено-хуманистичке науке и целокупно стваралаштво.²⁸⁾ Само су неке државе (Велика Британија, Немачка, Русија) успеле да издвоје поједине универзитете из овог процеса и то углавном оне најпрестижније који су од изузетног националног интереса. Ту се није могло потпуно одступити од Јасперсовог начела "Универзитет је израз народа".²⁹⁾ Универзитет, без обзира на његову власничку структуру, припада неком народу, али уједно тежи да обухвати и оно што је наднационално, тежи истини и да служи човечанству, јер је духовно биће универзитета *humanitas*. Универзитет, по својој природи и хуманистичкој мисији, није сводив на политичко али је у Болоњском процесу сведен на један од друштвено-политичких чинилаца неолибералне економије. Он је, као и целокупно образовање инструментализован и уподобљен неолибералној стратегији развоја у свету, процесима глобализације и евроинтеграцијских процеса. Тиме је доведена у питање васпитно-образовна и хуманистичка мисија универзитета.

У разматрањима садржаја националног и европског идентитета у Болоњском процесу могу се уочити два основна поларизована гледишта, која се углавном своде на однос традиције и савремености. Према првом гледишту, које углавном истичу промотери Болоњског процеса и поједини интелектуалци техничке струке, изражавају се схватања да "загледаност у прошлост" представља препреку регионалним и глобалним интеграцијама, а позивање на традицију ће успорити "европеизацију". Друго гледиште је супротно првом и њега заступају углавном интелектуалци друштвено-хуманистичке провинијенције. Ово гледиште указује да је традиција део духовног бића једног народа и да је треба вредновати и уважавати, а по потреби и превредновати. У том контексту, посматра се и питање националног идентитета које се може разумети и "као процес идентификације".³⁰⁾ Путем традиције негује се културни идентитет и културна разноврсност. образовање и учење, поред осталог, треба да помогну људима да буду свесни својих

28) М. Узелац: *Исто*, стр. 19.

29) Karl Jaspers: *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003, str. 156.

30) Slobodan Bjelajac, Šime Pilić: "Odnos identiteta i želje za priključivanjem Hrvatske Europskoj Uniji studenata nastavnčkih studija u Splitu", *Revija za sociologiju*, 1-2/2005, str. 37.

корена, јер како је говорио Доситеј Обрадовић: “Прво упознај оно што је у авлији, па онда оно што је у Англији”.³¹⁾ На тај начин ће се допринети да људи нађу своје место у регионалним и глобалним процесима и омогућити им да упознају и уважавају и друге културе. Познавање других култура доприноси развоју свести о заједничким елементима у наслеђу човечанства. Ова дијалектика упознавања властитих корена и властитог наслеђа, као и наслеђа других, доприноси упознавању себе. То је пут и процес тражења заједничких вредности, што је основа за “интелектуалну и моралну солидарност човечанства”.³²⁾

НАЦИОНАЛНИ И ЕВРОПСКИ САДРЖАЈИ У СТУДИЈСКИМ ПРОГРАМИМА УЧИТЕЉСКИХ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ И ЗАГРЕБУ

Учитељски факултети образују наставнике и васпитаче који ће радити са младима на почетку њиховог организованог школовања и који уједно, кроз процесе образовања и васпитања, стичу прва сазнања и усвајају ставове о свом друштвеном идентитету и вредностима којима се придаје значај у њиховом социјалном окружењу. Та сазнања и особито ставови о националном идентитету који се стекну у детињству углавном остају до краја живота у њиховом понашању и културном обрасцу. Каква ће сазнања млади о томе стећи и какве ставове усвојити у највећој мери зависи од њихових васпитача и учитеља. Зато васпитачи и учитељи треба да буду добро образовани за своју стручну и хуманистичку мисију што у највећој мери зависи од учитељских факултета. С друге стране, учитељски факултети у Београду и Загребу веома битно утичу на профилисање и других учитељских факултета у Србији и Хрватској, јер су у могућности да обезбеде најбољи наставни кадар и оптималне услове рада, њима се посвећује највише пажње и на њима студира највећи број студената. Зато они другима служе као узор, што све скупа указује на њихов велики утицај и одговорност за образовање учитеља и васпитача, а посредно и на свеукупно васпитање и примарно образовање.³³⁾

31) Према: Душан М. Савићевић: “Социо-филозофски основи Болоњске декларације”, *Педагошка стварност*, Београд, бр. 7-8/2007, стр. 574.

32) Jacques Delors, et all: *Learning: The treasure within*, UNESCO Publishing, Paris, 1996, str. 50.

33) Учитељски факултети у Београду и Загребу су по својој организационој структури веома слични. И један и други имају акредитоване студијске програме према стандардима

Студијски програми ових факултета су разноврсни и са мноштво различитих модула и наставних предмета или колегија.³⁴⁾ Оно што на први поглед скреће пажњу јесте да Учитељски факултет у Загребу у целини има много више наставних предмета (*Табела 1.*) зато што има и већи број студијских програма и модула. То је нарочито изражено код изборних предмета (укупно их је 251), али се у наставу не укључују сви истовремено. Овако велики број наставних предмета иде у прилог тези која се често истиче у анализама Болоњског процеса, а то је да се цепањем научних области и њихово свођење на једносеместралне наставне предмете врши фрагментација научних целина и њихово поједностављивање, односно да се “јединство поучавања и истраживања надомјешта слиједом брзопотезних курсева (једносеместрални колегији)”³⁵⁾ Све то у крајњем исходу пружа само површна знања.

Ови наставни предмети учитељских факултета у Београду и Загребу, представљени овако кроз одређене области, изражавају карактер учитељског студија, који је у суштини мултидисциплинарне природе, али обухвата и мноштво различитих вештина које су потребне савременим учитељима и васпитачима. Пажљивијом анализом наслова и садржаја наставних предмета ових факултета дошло би се до веома занимљивих запажања. Међутим, овом приликом, пажња се усмерава на заступљеност релевантних садржаја о националном и европском идентитету. Такви садржаји се могу запазити најпре у наставним предметима који се баве српским или хрватским језиком и страним језицима; а потом у друштвено-хуманистичким наукама и у уметничким наставним предметима. Они су у српском или хрватском језику презентирани у контексту изучавања различитих аспеката језичке културе и националне књижевности. Међутим, занимљиво је да је у Београду група наставних предмета који се баве српским језиком и књижевношћу заступљена са 7,44 одсто, док је у Загребу оних који се баве хрватским језиком заступљена са 11,13 одсто. И у једном и у другом случају намеће се питање да ли је то довољно за васпитаче и учитеље који треба први да уче децу правилно њиховим матерњим језиком и да их упућују на културне и националне вредности које су створене на том језику. Тим пре што се код многих аутора језик

Болоњског процеса на сва три нивоа студија. Затим, оба факултета имају наставна одељења ван свог седишта: Београд у Новом Пазару и Вршцу; Загреб у Петрињи и Чаковцу.

34) <http://www.uf.bg.ac.rs/uf.bg.ac.rs/dld/akreditacije/default.htm>, 21. 04. 2011. <http://www.ufzg.hr/studiji/> 21. 04. 2011.

35) Lino Veljak: Štancovanje radne snage, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=900391>, 5.03.2011.

означава као један од најзначајнијих чинилаца националног идентитета (Benedikt 1998, Steinberg 1989, Hannerс 1976/1996, Guillorел Н. et. Р. Michels 1997).

Табела 1. Структура наставних предмета

	УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ	УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ У ЗАГРЕБУ
ГРУПАЦИЈЕ НАСТАВНИХ ПРЕДМЕТА	Број / Процент	Број / Процент
СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ	23 / 7,44	
ХРВАТСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ		72 / 11,13
ДРУШТВЕНО- ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ	132 / 42,72	196 / 30,29
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКЕ НАУКЕ	43 / 13,92	78 / 12,05
УМЕТНИЧКИ ПРЕДМЕТИ/КОЛЕГИЈИ	38 / 12,30	120 / 18,55
ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПРЕДМЕТИ/КОЛЕГИЈИ	18 / 5,83	15 / 2,32
СТРАНИ ЈЕЗИЦИ	40 / 12,94	120 / 18,55
ОСТАЛО	15 / 4,85	46 / 7,11
УКУПНО	309 / 100	647 / 100

Група наставних предмета који се баве страним језицима веома је заступљена на оба учитељска факултета. У Београду са 12,94 одсто, а у Загребу са 18,55. Поред страних језика и књижевности, овде су веома изражени наставни предмети који се баве различитим аспектима културе, историје и политике, као и специфичностима одређених европских народа. Ту је веома изражена тежња ка упознавању ових народа и њиховом разумевању, где се интенционално може закључити да се ради о доприносу ових курикулума изградњи европског идентитета.

У области друштвено-хуманистичких наука у Београду и у Загребу доминирају различите педагошке и психолошке научне дисциплине, што је сасвим разумљиво, јер су оне основа стручног образовања васпитача и учитеља. Затим, у овој области могла би се издвојити једна група различитих наставних предмета који се, према својим садржајима и вредностима на које се указује,

могу сврстати у корпус политичког образовања.³⁶⁾ Они су свакако релевантни и за питање социјалног идентитета, али се већ из њиховог наслова и особито садржаја може запазити да је овде реч првенствено о европском идентитету коме се тежи. Тај идентитет се конструише у функцији евроинтеграција, што је у суштини и циљ реформе високог образовања у Болоњском процесу. Уједно ови наставни предмети изражавају карактер политичког образовања које се нуди студентима учитељских факултета, а то образовање није вредносно неутрално. Оно је израз одређеног концепта политичке културе који је “недвосмислено у сагласју са идеолошким концептом власти у држави и политичким утицајима које трпи државна власт”.³⁷⁾

Уметнички наставни предмети у Београду су заступљени 12,30 одсто а у Загребу 18,55. У овим предметима заступљени су садржаји различитих области уметности: музичке, ликовне, позоришне, народне уметности итд. У њиховом опусу чиниоци националног идентитета су присутни углавном фрагментарно, најчешће у музици и фолклору, кроз различите форме изражавања и то претежно они садржаји традиционалне културе која је особена за српски или хрватски народ. И ови садржаји су свакако коресподентни са пројектованим концептом националног, односно европског идентитета.

* * *

Национални и европски идентитет, као облици колективне самосвести и битни чиниоци општег и хуманистичког васпитања и образовања, у Болоњском процесу су садржани двоструко. Најпре као свођење националног идентитета на етничка обележја, уз уважавање и неговање различитости култура европских народа, а потом, кроз тежњу ка изградњи европског идентитета. Основ-

36) На Учитељском факултету у **Београду** то су: *Политичка култура, Увод у демократију, Конструктивно решевање конфликта, Српска национална култура у европском контексту, Савремени културно-историјски процеси, Савремена схватања друштвено-историјских процеса*. А у **Загребу**: *Хрватска повијест, Основе интеркултурне комуникације, Мултикултуралност и еуропски идентитети, Вишејезичност и језична политика у Еуроци, Одгој за људска права, Развој демократске културе, Међукултуралност у образовању, Уметнички одгој у мултикултурном окружењу, Традицијска завичајна култура, Друштво знања и људска права, Интеркултурно учење у настави страних језика*.

37) Јован Базић: “Дијалектика односа између политике и образовања”, *Зборник радова Учитељског факултета у Презрену - Лепосавићу*, Лепосавић 4/2010, стр. 48.

ни циљ реформе високог образовања у Европи, која се конвенционално означава као Болоњски процес, јесте уједначавање националних образовних система који ће бити у функцији неолибералне стратегије друштвеног развоја, глобалних друштвених процеса и евроинтеграција.

У разматрањима садржаја националног идентитета и хуманистичких вредности у Болоњском процесу изражена су два основна поларизована гледишта, која се углавном сведе на однос традиције и савремености. Према првом гледишту, које најчешће истичу промотери Болоњског процеса и интелектуалци техничке струке, национални идентитет и традиција се разумеју као статичне појаве и да се позивањем на ове вредности ствара препрека савременим интеграцијама, чиме се успорава улазак у Европску унију. Друго гледиште је супротно првом и њега заступају углавном интелектуалци друштвено-хуманистичке провинијенције. Оно указује да је традиција део духовног бића једног народа и да је треба уважавати и по потреби превредновати. Учествовањем у процесу европеизације морају се познавати властити корени и културно наслеђе. Путем традиције негује се културни идентитет и културна разноврсност. Образовање својом филозофијом и својим програмима треба да, поред осталог, помогне људима да упознају своју и друге културе што доприноси развоју свести о заједничким елементима у наслеђу човечанства.

Анализом студијских програма учитељских факултета у Београду и Загребу, који су реформисани по стандардима Болоњског процеса, релевантни садржаји о националном и европском идентитету у студијским програмима ових факултета могу се запазити у групама наставних предмета који се баве српским или хрватским језиком, страним језицима, друштвено-хуманистичким наукама и уметничким предметима. садржаји националног идентитета У српском или хрватском језику садржаји националног идентитета укључени су у контексту изучавања различитих аспеката језичке културе и националне књижевности. У Београду су ти наставни предмети заступљени са 7,44 одсто, а у Загребу са 11,13 одсто. И у једном и у другом случају намеће се питање да ли је то довољно за васпитаче и учитеље који треба први да уче децу правилно њиховим матерњим језиком и да их упућују на културне и националне вредности које су створене на том језику. С друге стране, група предмета који се баве страним језицима много је заступљенија на оба учитељска факултета. У Београду са 12,94 одсто, а у Загребу са 18,55. Поред изучавања страних језика, овде су веома изражени наставни предмети који се баве различитим аспектима културе и специфичностима одређених европских народа. Ту је веома изра-

жена тежња ка њиховом упознавању и разумевању, где се интенционално може закључити да се ради о доприносу ка изградњи европског идентитета. У друштвено-хуманистичким наукама могу се запазити садржаји који имају политички карактер, где се промовишу вредности неолибералне демократије и грађанског друштва, тако да су и ови наставни садржаји у функцији изградње нове политичке културе и европског идентитета. А у групи уметничких наставних предмета чиниоци националног идентитета су присутни углавном фрагментарно, најчешће у музици и фолклору, кроз различите форме изражавања и то претежно они садржаји традиционалне културе који су особени за српски или хрватски народ.

Дакле, на учитељским факултетима у Београду и Загребу, будућим васпитачима и учитељима, сугеришу се садржаји који дају примат европском идентитету у односу на национални, што је повезано са циљевима изградње и јачања европског идентитета, који је у функцији евроинтеграција и актуелних глобализацијских процеса. А то је и суштина реформи високог образовања у Болоњском процесу.

Jovan Bazic

NATIONAL AND EUROPEAN IDENTITY IN THE BOLOGNA PROCESS

Summary

The subject of this work is the consideration of the national and European identity as the form of the collective self-consciousness, and an important factor of the general and humanistic upbringing and education, in the reform of the high education according to the standards of the Bologna process. The initial step was the Bologna declaration, in which it was stated that the reform of the education will respect different cultures, languages and national educational systems. The national identity in the Bologna process is contained twofold. First, as downgraded exclusively on its ethnic characteristics, and then as an endeavor to build a European identity, which is in the function of the globalization processes and Euro integrations. In that context, and as a confirmation of this presumption, the representation of the relevant content about national identity in the reformed study programmes of the faculties of teacher education in Belgrade and Zagreb is being illustrated.

Key words: national identity, European identity, high education, Euro integration, Bologna process.

ЛИТЕРАТУРА

1. Студије, зборници и чланци

- Antonić Slobodan: *Nacija u strujama prošlosti: Ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*, Čigoja, Beograd, 2003.
- Базић Јован: “Дијалектика односа између политике и образовања”, *Зборник радова Учитељског факултета у Презрену - Лепосавићу*, Лепосавић 4/2010.
- Базић Јован: “Структуралне промене и глобализацијски процеси у савременом друштву”, *Српска политичка мисао*, Београд, 3-4/2006.
- Benedikt Anderson: *Nacija: Zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998.
- Veljak Lino: *Štancovanje radne snage*, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=900391>, 5.03.2011.
- Delores Jacques, et all: *Learning: The tresasure within*, UNESCO Publishing, Paris, 1996.
- Evropski univerzitet 2010?* (Priredili: Srbijanka Turlajić, Staša Babić i Zoran Milutinović), Alternativna akademska mreža, Beograd, 2001.
- Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une Nation? : et autres écrits politiques*, Imprimerie nationale, Paris, 1996.
- Filipović Mileva: “Paradigma za konstrukciju nacionalnih identiteta”, *Sociologija*, 4/2001.
- Guillorel Hervé et. Michels Patrick: “Continuité territoriale, continuité nationale: l'exemple Yugoslave”, *Balkanologie*, Vol. I, No. 1 Juliet.
- Hannerc Ulf: “Some comments on the Antropologyof Ethnicity in the United States” (1976) in Sollos, W: *Theories of Ethnicity*, University Press, New York 1996.
- Jaspers Karl: *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd, 2003.
- Jenkins Richard: *Social Identity*, Routledge, London, 1996.
- Кравченко Альберт Иванович: *Культурология*, Академический Проект, Москва, 2002.
- Liessmann Konrad Paul: *Teorija neobrazovanosti - Zablude društva znanja*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.
- Милошевић Јасна: “Значај националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, Београд, 1-4/2003.
- Милошевић Ђорђевић Јасна: *Човек о нацији: Схватање националног идентитета у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Мировић Александра: “Национални идентитет, национализам и либерална демократија”, *Српска политичка мисао*, Београд, 3/2008.
- Митровић Лјубиша: *Virus neoliberalizma i obrazovanje na platformi Bolonjske deklaracije*, <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html>, 14. 04. 2011.
- Нечаев Валерий Яковлевич: “Параметры глобализации и факторы Болонского процесса”, *Вестник Московского университета*, Сер. 18, Социология и политология. – Москва, 4/2004.
- Ниче Фридрих: *О будућности наших образовних установа*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, Нови Сад, 1997.

- Nozick Robert: *Anarhija, država i utopija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
- Recognition in the Bologna Process: policy development and the road to good practice*, (Andrejs Rauhvargers and Sjur Bergan, eds.) Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2006.
- Савићевић М. Душан: "Социо-филозофски основи Болоњске декларације", *Педагошка стварност*, 7-8/2007.
- Smit Antoni D: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Zemun; Čigoja štampa, Beograd, 1998.
- Steinberg Stephen: *The Ethnic Myth*, Beacon Press Books, Boston, 1989.
- Stojković Branimir: *Evropski kulturni identitet*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- Суботић Драган: "Два обрасца националног и државног идентитета - традиционални, органски и модерни либерални у политичкој култури Србије", *Политичка ревија*, Београд, 1/2002.
- Сузић Ненад: "Форма и суштина Болоњског процеса", *Дидактички путокази: часопис за наставну теорију и праксу*, Бања Лука, 50/2009.
- Such Jan: "Nacionalni identitet naspram evropskog identiteta", *Politička misao*, Zagreb, 4/2000.
- Uzelac Milan: *Priče iz bolonjske šume*, Visoka škola za obrazovanje vaspitača, Vršac; Studio Veris, Novi Sad, 2009.
- Castells Manuel: *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb 2002.

2. Документа

- Акредитовани студијски програми*, Учитељски факултет, Универзитет у Београду, <http://www.uf.bg.ac.rs/uf.bg.ac.rs/dld/akreditacije/default.htm>,
- Берлински коминике*, <http://www.mp.gov.rs/userfiles/dokumenti/visoko/Final%20Draft%20of%20the%20Berlin%20Communiqu%C3%A9.doc>,
- Болоњска декларација, <http://www.mpn.gov.rs/userfiles/dokumenti/visoko/Bolonjska.PDF>
- Program poslijediplomskog doktorskog studija*, Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Zagreb, 2010., <http://www.ufzg.hr/wp-content/uploads/2010/11/PROGRAM-DOKTORSKOG-STUDIJA-2010.pdf>,
- Red predavanja, akademska godina 2010./2011.*, Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Zagreb, 2011., <http://www.ufzg.hr/wp-content/uploads/2010/08/Red-predavanja-2010-2011-4.pdf>,

Resume

National and European identity, as the form of the collective self-consciousness, and important factors of the general and humanistic upbringing and education, in the Bologna process are contained twofold. First as downgrading the national identity to the ethnic characteristics, while respecting and cherishing the differences between the cultures of the European nations, and then as the endeavor to build the European identity. The basic goal of the reform of the high education in Europe, conventionally marked as the Bologna process, is unifying the national educational systems and putting them in the function of the neoliberal

strategy of the social development, global social processes and Euro integrations.

In the consideration of the content of the national identity and humanistic values, the Bologna process expresses two basic polarized views, mostly reduced to the relation of the tradition and modernity. According to the first point of view, mostly highlighted by the promoters of the Bologna process and the intellectuals of the technical profession, the national identity and tradition are being understood as the static phenomenon, and the advert on those values represent the obstacle to the modern integrations, which slows down the membership in the European Union. The second point of view is contrary to the first, and mostly expressed by the intellectuals of the social-humanistic provenience. It emphasizes that the tradition is a part of the spiritual being of a nation, and it should be respected and, if deemed necessary, re-evaluated. The participation in the process of the Europeanization implies the knowledge of the own roots and cultural heritage. The tradition is being used to cherish the cultural identity and cultural diversity. The philosophy and the programmes of education ought to, among other things, help people to get to know their own and other cultures, which contribute to the development of the consciousness of common elements in the heritage of the mankind.

The analysis of the study programmes of the faculties of teacher education in Belgrade and Zagreb, reformed according to the standards of the Bologna process, one can identify the relevant contents of the national and European identity in the groups of the subjects dealing with the Serbian or Croatian language, foreign languages, social-humanistic and art sciences. In Serbian or Croatian language the content of the national identity is involved in the context of studying the different aspects of the language culture and national literature. Those subjects are represented by 7, 44% in Belgrade, and by 11, 13% in Zagreb. In either case it raises the question whether it is enough for the educators and teachers who are the first to teach children of the proper use of their mother tongue, and to direct them towards the cultural and national values produced in their language. On the other hand, a group of subjects dealing with foreign language is far more represented in both faculties for teacher education. The percentage in Belgrade is 12,94%, and in Zagreb 18,55%. Next to the learning of the foreign languages, the subjects dealing with the various aspects of the culture and specificities of certain European nations are also present. There is a very clear tendency towards the introduction and understanding of those facts, which allows the intentional conclusion that it represents the contribution to the building of the European identity. In social-humanistic sciences one

can notice the content of the political character, and the promotion of the values of neo-liberal democracy and civil society, so those subjects are also in the function of the building the new political culture and European identity. The facts of national identity are present in the group of art subjects mainly fragmented, and mostly in music and folklore, through different forms of expression, and mostly the content of traditional culture specific for the Serbian or Croatian people. Therefore, the future educators and teachers in the faculties of teacher education in Belgrade and Zagreb are being suggested the contents which enable the primacy of the European identity over the national one, which is related to the aims of building and strengthening the European identity. The European identity is in the function of the European integrations and the current processes of globalization. That is the essence of the reforms of the high education in the Bologna process.

* Овај рад је примљен 13. јула 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 5. августа 2011. године.